

ԷՔԱ ԱՐԿԱՂԻԻ ԲԱԲԱՅԱՆ, տ.գ.թ., պրոֆեսոր

*ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության
ինստիտուտի առաջատար գիտաշխատող*

ԻՐԻՆԱ ԱՇՈՏԻ ՏԱՐԱՆՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի գիտաշխատող

ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՄԵՋ ՏԱՐԲԵՐ ՄԱԿԱՐԴԱԿՆԵՐԻ ԸՆԴԳՐԿՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԻ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ

Հայաստանում կրթությունն առավել կարևորվող և առաջնային համարվող բնագավառներից է, և պետական ու ազգային կարևորագույն խնդիր է համարվում կրթական համակարգի պահպանումը, զարգացումը և միջազգային ասպարեզում նրա մրցունակության ապահովումը: Բնագավառի հետագա զարգացումը դիտվում է որպես տնտեսության առաջնային գերակայություն: Կրթության բնագավառի գերխնդիրն է կրթության որակի բարձրացումը՝ ապահովելով համակարգի արդյունավետ գործունեությունը և քաղաքացիների՝ իրենց ձգտումներին և ընդունակություններին համապատասխան կրթություն ստանալու հավասար մատչելիությունը¹:

Կրթության ոլորտի բարեփոխումները Հայաստանում սկսվել են անկախության հռչակումից հետո՝ տնտեսական և հասարակական նոր հարաբերությունների պայմաններում: Անցած տարիների ընթացքում իրականացված բարեփոխումների արդյունքում լուծվել են կրթական համակարգում առկա բազմաթիվ խնդիրներ, նախադրյալներ են ստեղծվել հետագա զարգացման համար: Այդուհանդերձ, ինչպես նշվում է կրթության զարգացման պետական ծրագրում, կրթության համակարգը դեռևս հեռու է իր առաքելության լիարժեք և ամբողջական իրականացումից, մյուս կողմից՝ զարգացմանը զուգընթաց առաջ են եկել նաև նոր մարտահրավերներ: Որակյալ կրթության ապահովումը, բնակչության բոլոր խավերի համար դրա մատչելիության բարձրացումը միջին, երկարաժամկետ հատվածում տնտեսական աճի, աղքատության ու անհավասարության մեղմման կարևորագույն գործոններից մեկն է, ինչն ամրագրված է նաև «Աղքատության հաղթահարման ռազմավարական ծրագրում»²:

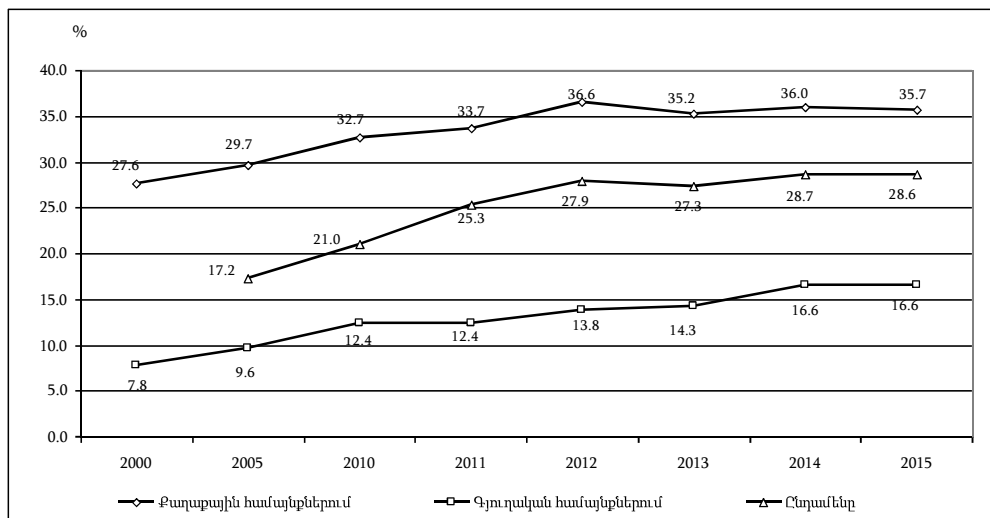
Քանի որ հանրապետության կրթական համակարգում տարեցտարի գնալով խորանում են բևեռացման և հասանելիության խնդիրները, հարկ ենք համարում անդրադառնալ վերջիններիս: Այդ նպատակից ելնելով՝ ուսումնասիրվել են կրթության մեջ համախառն ընդգրկվածության ցուցանիշները, որոնց հիման վրա կարելի է դատել այս կամ այն սոցիալական խմբի համար կրթական ծառայությունների մատչելիության մասին: Ցուցանիշը հաշվարկային է, ունի երկար տարիների պատմություն և վարվում է 20-րդ դարի 30-ական թվականներից: Աշակերտների համախառն ընդգրկվածության մասին ցուցանիշները կիրառվում են կրթության բնագավառում ռազմավարությունների մշակման, մարտավարական խնդիրների լուծման, զարգացման միտումների բացահայտման և այլ նպատակներով: Կրթահամակարգում ընդգրկվածության ցուցանիշը տվյալ կրթահամակարգ հաճախող երեխաների ընդհանուր թվաքանակի տոկոսային մասնաբաժինն է մշտական բնակչության նույն կրթահամակարգի համար պաշտոնապես սահմանված տարիքային խմբի թվաքանակի նկատմամբ: Տարրական դպրոցներում աշակերտների ընդգրկվածությունը ցույց է տալիս տարրական դասարանների (1-4-րդ) աշակերտների թվաքանակի հարաբերությունը համապատասխան տարիքի (6-9 տարեկան) բնակչությանը՝ արտահայտված տոկոսով), հիմնական դպրոցներում՝ հիմնական դասարանների (1-9-րդ) աշակերտների թվաքանակի հարաբերությունն է համապատասխան տարիքի (6-14 տարեկան) բնակչությանը՝ արտահայտված տոկոսով, ավագ դպրոցներում՝ աշակերտների թվաքանակի հարաբերությունն է համապատասխան տարիքի (15-17 տարեկան) բնակչությանը՝ արտահայտված տոկոսով, միջնակարգ դպրոցներում՝ հանրակրթական դպրոցների աշակերտների (1-12-րդ դասարանների)

¹ ՀՀ կրթության զարգացման 2011-2015 թթ. պետական ծրագիր:

² Աղքատության հաղթահարման ռազմավարական ծրագիր, ՀՀ կառավարության որոշում 8.08.2003 № 994-Ն:

թվաքանակի հարաբերությունն է համապատասխան տարիքի (6-17 տարեկան) բնակչությանը՝ արտահայտված տոկոսով:

ՀՀ շարունակական կրթության համակարգի որակի ապահովման և արդյունավետության բարձրացման տեսանկյունից կարևորվում է երեխաների վաղ ընդգրկումը կրթական ծրագրերում: Վաղ և ինտենսիվ նախապատրաստումը անհրաժեշտ է, որպեսզի երեխաները պատրաստ լինեն տարրական և հետագա մակարդակներում ուսուցմանը: Մակայն մատչելիության առումով այսօր ամենախոցելի նախադպրոցական կրթությունն է (տե՛ս գծապատկեր 1)¹: Թեև 2000-2015թթ. ընթացքում նախադպրոցական ծրագրերում համախառն ընդգրկվածությունը աճել է, այնուամենայնիվ այն մնում է շատ ցածր: 2015 թ. տվյալներով ՀՀ-ում նախադպրոցական տարիքի երեխաների միայն 35,7%-ն է հաճախել նախադպրոցական հաստատություններ (քաղաքային համայնքներում՝ 28,6%, գյուղական համայնքներում՝ 16,6%): Գյուղական համայնքների մեծ մասում (մոտ 80%-ում)² երեխաները զրկված են մանկապարտեզ հաճախելու հնարավորությունից: Համեմատության կարգով նշենք, որ 1989թ.-ին Հայաստանում նախադպրոցական հաստատություններում ընդգրկվածությունը հասնում էր մինչև 60%, իսկ ՏՀԶԿ երկրներում ընդգրկվածության մակարդակը, որպես կանոն, գերազանցում է 80%-ը³:



Գծապատկեր 1. Երեխաների ընդգրկվածությունը նախադպրոցական հաստատություններում (0-5 տարեկան բնակչությունից) ըստ քաղաքային ու գյուղական համայնքների, 2000-2015թթ.⁴

Ցածր ընդգրկվածության հիմքում ընկած են մի շարք պատճառներ.

1996թ. տեղական ինքնակառավարման մասին ՀՀ օրենքի ընդունման արդյունքում նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների համար պատասխանատու դարձավ համայնքը, և այդ ժամանակից ի վեր նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների ծառայությունները սկսեցին ֆինանսավորվել տեղական բյուջեից և ծնողների կողմից վճարվող գումարներից: Բյուջեի սղության պատճառով տեղական ինքնակառավարման մարմինները հաճախ չեն կարողանում ապահովել նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների լիարժեք գործունեությունը: Շատ գյուղական համայնքներում մանկապարտեզների շինությունները դեռևս գոյություն ունեն, սակայն դրանց վերաբացումը լուրջ ներդրումներ է պահանջում, ինչն անհասանելի է հատկապես փոքր գյուղական համայնքների համար: Մյուս կողմից, ինչպես հայտնի է, վերջին տարիների ընթացքում, փոքր քաղաքների և գյուղական համայնքների բնակչության թիվը զգալիորեն նվազել է՝ կապված արտագաղթի հետ, որը հանգեցրել է հատկապես

¹ Տվյալները վերցված են ԱՎԾ ՀՀ սոցիալական վիճակը 2000թ., 2010-2015 թթ. հրապարակումներից:

² womennet.am/նախադպրոցական-տարիքի-երեխաներ-80-տոկոս/

³ www.review.uz/index.php/statji-main.../632-obrazovanie-nachinaetsya-s-detskogo-sada

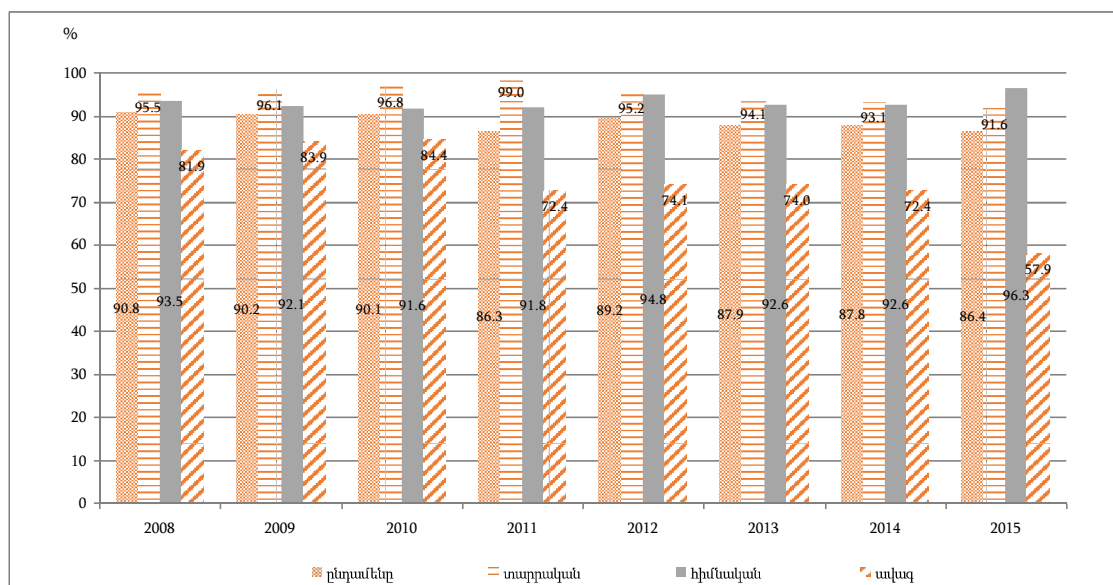
⁴ Չնայած նախադպրոցական կրթության տարիք է համարվում 2-6, ԱՎԾ տվյալները ներկայացված են 0-5 տարիքային խմբի համար:

նախադպրոցական տարիքի երեխաների թվի կտրուկ նվազմանը: Այն համայնքներում, որտեղ երեխաների թիվը փոքր է, վերոնշյալ ծախսերը ֆինանսապես անհասանելի են և չեն էլ կարող ապահովվել ծնողների կողմից վճարվող գումարների հաշվին: Միննույն ժամանակ կան խնդիրներ, որոնք հիմնականում անկայուն սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի հետևանք են: Գործազրկությունն ու ընտանիքների աղքատությունը խոչընդոտ են հանդիսանում երեխաների նախադպրոցական կրթության մատչելիության ապահովման համար: Խնդիրը հատկապես բարդ է փոքր գյուղական համայնքներում, որտեղ և՛ համայնքային նվազ բյուջեն, և՛ նախադպրոցական տարիքի երեխաների թիվը չի կարող ապահովել մանկապարտեզների լիարժեք գործունեությունը:

Նշենք, որ մանկապարտեզ չհաճախելու հանգամանքը ունի ուղղակի բացասական հետևանքներ ոչ միայն աշխատող մայրերի լրացուցիչ ծանրաբեռնվածությունը թեթևացնելու, նրանց համար աշխատանքն ու ընտանիքը համատեղելու պայմաններ ստեղծելու առումով: Մանկապարտեզը խիստ կարևոր օղակ է հանրակրթության շեմին 5-6 տարեկան երեխաների համար հավասար մեկնարկային հնարավորություններ ապահովելու տեսանկյունից: Թեպետ «Նախադպրոցական կրթության բարեփոխումների 2008-2015 թվականների ռազմավարական ծրագրով» նպատակ է դրվել մինչև 2015 թվականը ավագ նախադպրոցական տարիքային խմբի (5-6 տարեկանների) ընդգրկվածությունը հասցնել մինչև 90%-ի, սակայն այդ նպատակին հասնելու նախադրյալները՝ 2016-ի դրությամբ դեռևս բացակայում էին:

Բազմաթիվ երկրներում նախադպրոցական տարիքի երեխաների համար հավասար մեկնարկային հնարավորությունների ձեռքբերման հարցը դպրոցում որակյալ կրթություն ստանալու ուղղությամբ կրում է առաջնահերթ բնույթ: Օրինակ, Ֆինլանդիայում, Բելգիայում, Շվեյցարիայում, Կանադայում, Մեծ Բրիտանիայում և մի շարք այլ երկրներում երեխաների նախապատրաստումը դպրոցին պարտադիր է և անվճար կամ կախված է ընտանիքների եկամուտների մակարդակից՝ պետության կողմից մասամբ փոխհատուցվում է (Գերմանիա, Նիդեռլանդներ) կամ սուբսիդավորվում (Ճապոնիա):

Հայաստանում հանրակրթության մեջ ընդգրկվածության էական խնդիր չկա: Համեմատական առումով համախառն ընդգրկվածությունը միջնակարգ կրթությունում բավականին բարձր է: Վերջին տարիներին այն միջինում կազմել է մոտ 90%¹: Սակայն համախառն ընդգրկվածության առումով, ըստ միջնակարգ կրթության աստիճանների, կան որոշ տարբերություններ (տե՛ս գծապատկեր 2):



Գծապատկեր 2. Դպրոցներում աշակերտների ընդգրկվածության ցուցանիշը 2008-2015թթ.²

¹ Հայաստանի Հանրապետության կրթության զարգացման 2011–2015 թվականների պետական ծրագիր, էջ 5:

² Տվյալները վերցված են ԱՎԾ Հայաստանի սոցիալական վիճակը 2008–2015 թթ. հրապարակումներից:

Չնայած Հայաստանում բավականին բարձր է ընդգրկվածությունը տարրական դպրոցներում (1-4 դասարաններ), այնուամենայնիվ 2015 թվականի արդյունքներով այն կազմել է 91,6%: Այլ կերպ ասած՝ Հայաստանում դպրոց հաճախելու տարիքի երեխաներից 8,4%-ը ներկայումս ուսում չի ստանում: Համեմատության համար նշենք, որ 2011 թվականին դպրոցահասակ երեխաների 99%-ը հաճախել է տարրական դասարաններ: Բայց հաջորդած տարիներին դպրոց չհաճախող երեխաների թիվը գնալով աճել է (4,8% 2012 թ., 5,9% 2013թ., 6,9% 2014 թ.), և այժմ այն հասել է Հայաստանի համար աննախադեպ բարձր ցուցանիշի: Վերջին երկու տարում կատարված ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ երեխաների դպրոց չհաճախելու պատճառները տարբեր են: Դրանց թվում են՝ հաշմանդամությունը, ծնողի անպատասխանատու վերաբերմունքը երեխայի կրթության հարցին կամ մշակութային առանձնահատկությունները, լեզվի հետ կապված խնդիրները, միգրացիան, ծայրահեղ աղքատությունը կամ անբարենպաստ ընտանեկան հանգամանքները: Որոշ երեխաներ ընդհատումներով են դպրոց հաճախում, ինչը հաճախ տեղի է ունենում ընտանեկան հանգամանքների կամ միգրացիայի պատճառով: Այսօր միգրացիայի հետևանքով Հայաստանի հատկապես սահմանամերձ համայնքներում դպրոցներ են փակվում, կամ արտագաղթի պատճառով առաջին դասարանցիներ չկան: Որոշ ընտանիքներում դպրոցահասակ երեխաները ստիպված են աշխատել՝ իրենց ընտանիքներին օգնելու նպատակով և դպրոց չեն հաճախում այդ պատճառով: Թեկուզ մեկ երեխա, որ դպրոց չի հաճախում արդեն իսկ խնդիր է մեր երկրի համար, որի բնակչությունը մինչ վերջերս գրեթե 100 տոկոսով գրագետ էր համարվում:

Ներկայացված գծապատկերի տվյալները վկայում են, որ հիմնական կրթական համակարգում (5-9 դասարաններ) բարձր է համախառն ընդգրկվածության աստիճանը: Ըստ վիճակագրության տվյալների՝ հանրապետությունում 2015 թ. համախառն ընդգրկվածությունը հիմնական դպրոցում 2008թ. համեմատությամբ աճել է 2,8%-ով (93,5%-ից դառնալով 96,3%): Պետք է նշել, որ հիմնական դպրոցի համախառն ընդգրկվածության ցուցանիշը միատարր է տարածքային, գենդերային ու աղքատության խմբերի առումով, և այս իմաստով էական անհավասարություններ չկան: Պետությունը երաշխավորում է հիմնական դպրոցում համընդհանուր պարտադիր ուսուցումը: 2015 թ. Հազարամյակի զարգացման նպատակների (ՀԶՆ) ազգային շրջանակում սահմանվել էր հիմնական դպրոցում 99% ընդգրկվածություն:

Հիմնական դպրոցն ավարտողների մի մասն իր կրթությունը գերադասում է շարունակել նախնական ու միջին մասնագիտական կրթական ծրագրերով: Մյուս կողմից, նկատվում է հիմնական կրթությունը ստանալուց հետո կրթահամակարգը թողնողների թվի ավելացման միտում՝ հիմնական դպրոցների շրջանավարտների մի մասն ուսումը դադարեցնում է հիմնական կրթության ավարտից հետո: Ըստ տնային տնտեսությունների կենսապայմանների ամբողջացված հետազոտության (SSՀՀ) արդյունքների, ընդհանուր առմամբ, եթե 2012 թ. ընթացքում 15-17 տարեկան երեխաների 13,6% -ը որևէ ուսումնական հաստատություն չի հաճախել, ապա 2014թ.՝ 14,2%-ը: 2012թ. աշակերտների 80,2%-ը պատճառաբանել է, որ ավարտել է դպրոցը կամ կրթությունը, իսկ 2014 թ.՝ 89,5%¹: Անշուշտ, նրանց մի մասը, ըստ երևույթին, արտագաղթել է, սակայն այդ մասին տեղեկատվությունը բացակայում է: Միևնույն ժամանակ, ավագ դպրոցում կրթությունը չեն շարունակում հիմնականում բնակչության ամենաաղքատ խավերն ու գյուղական բնակչությունը: Կրթության վրա աղքատության ազդեցության մասին են վկայում ՀՀ ԱՎԾ տվյալները, որի համաձայն ամեն տարի 9-րդ դասարանները ավարտած ավելի քան 4000 աշակերտ չի շարունակում կրթությունը, որոնց 12%-ը պատճառաբանում է, որ կրթական ծառայությունները շատ թանկ են և չեն կարող շարունակել²: Եթե 2014թ.-ի ընթացքում 15-17 տարեկան

¹ ՀՀ սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, 2015, Մաս 3, Հայաստան. ոչ նյութական աղքատություն, էջ 167; ՀՀ սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, 2013, Մաս 3, Հայաստան. ոչ նյութական աղքատություն, էջ 169:

² <http://www.aravot.am/2015/05/11/570330/>

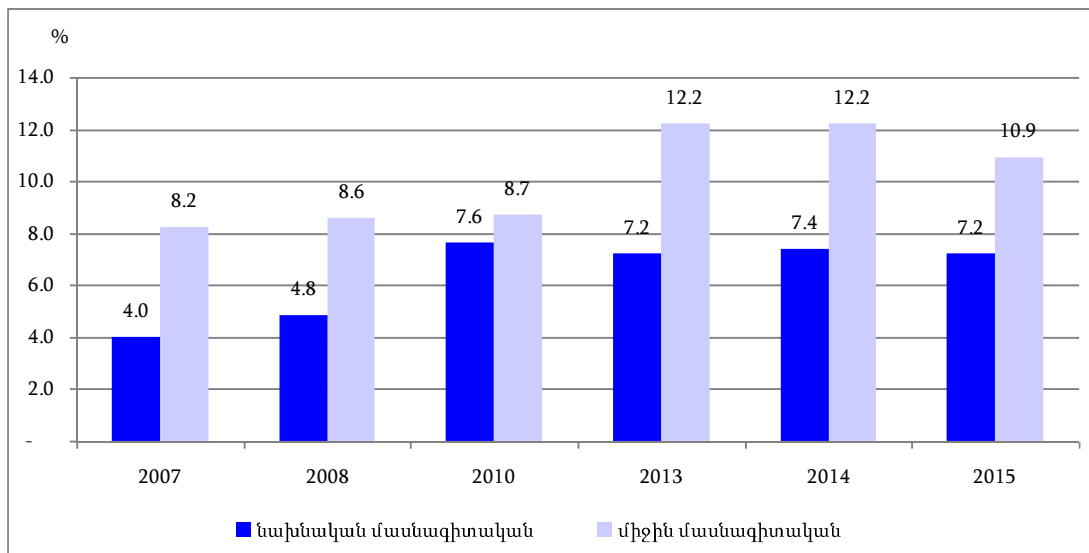
երեխաների 1.5%-ի համար կրթական ծառայությունները շատ թանկ էին, և, դրանով պայմանավորված, նրանք թողել են ուսումը, ապա 2015 թ.՝ 3.7%-ի համար:¹

Ի տարբերություն հիմնական կրթության, առավել մտահոգիչ է ավագ դպրոցի պատկերը, որը կոչված է ապահովելու ինքնուրույն կյանքի համար շրջանավարտի պատրաստվածությունը և միաժամանակ հանդիսանալու միջանկյալ օղակ պարտադիր հիմնական և մասնագիտական կրթության միջև: Ավագ դպրոցում ընդգրկվածության և ուսումնական առաջընթացի ապահովման գործընթացը անկայուն և պակաս արդյունավետ է: Մինչև 2010 թ. գրանցվել է զգալի առաջընթաց, երբ միջնակարգ դպրոցի ավագ դասարաններում ընդգրկվածությունը կազմում էր 84,4%, սակայն իրավիճակը գնալով վատթարացավ և 2015 թ. այդ ցուցանիշը իջավ մինչև 57,9%, չնայած այն հանգամանքին, որ 2012 թ. համախառն ընդգրկվածությունը 2011 թ. համեմատությամբ աճել էր 1.7%-ով (72.4%-ից դառնալով 74.1%): Դուրս մնացածների նման թիվը մտահոգիչ է, քանի որ միջնաժամկետ և երկարաժամկետ հեռանկարում այս իրողությունը կարող է թուլացնել երկրի կրթական մակարդակը՝ դրանից բխող հետագա սոցիալական և տնտեսական հետևանքներով: Ավագ դպրոցում աշակերտների համախառն ընդգրկվածության ցուցանիշը ցածր է, քանի որ հիմնական դպրոցն ավարտելուց հետո համապատասխան տարիքի բնակչության մի մասը շարունակել է նախնական մասնագիտական (արհեստագործական) և միջին մասնագիտական ուսումնական հաստատություններում: Այսինքն, ավագ դպրոցում ընդգրկվածության ցածր մակարդակը դեռևս չի նշանակում, որ սովորողների զգալի մասը հիմնական դպրոցից հետո դուրս է մնում կրթությունից: Այլ խնդիր է, թե սոցիալական որ խմբերի երեխաներն են շարունակում կրթությունն ավագ դպրոցում և հավակնում կրթության ավելի բարձր մակարդակի: Ավագ դպրոցում ամենահարուստ խմբի համախառն ընդգրկվածությունը ամենաաղքատից 1.3 անգամ ավելի բարձր է²: Ըստ դիտարկումների, ավագ դպրոց գնում են միայն շատ թե քիչ կայուն սոցիալական վիճակ ունեցող երեխաները և քաղաքային համայնքներին մոտ ապրող երեխաները, որտեղ գործում են ՀՀ ավագ դպրոցների 95,5%-ը: Այսօր գյուղական համայնքներում լուրջ խնդիր է ավագ դպրոցների հասանելիությունը: Աշակերտների մի մասը ստիպված է աշխատել դպրոց հաճախելու փոխարեն: Աղքատ աշակերտներն առավել զրկված են, քանի որ նրանց ընտանիքներն ի վիճակի չեն վճարել մասնավոր պարապմունքների համար, հատկապես նրանք, ովքեր մտադիր են ընդունվել բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ, որտեղ կրթությունը բավականին թանկ է: Այս երևույթը հստակ արտացոլվում է մասնագիտական կրթական ծրագրերում, այդ թվում նաև բուհական կրթահամակարգում ընդգրկվածության ցուցանիշներում, որոնք էապես անհավասար են աղքատ և ոչ աղքատ խավերի համար: Այսպիսով, հիմնական դպրոցն ավարտելուց հետո հանրակրթական համակարգից դուրս եկածների մեծ մասն աղքատներն են:

Ինչ վերաբերում է նախնական մասնագիտական և միջին մասնագիտական համակարգերում ընդգրկվածության ցուցանիշներին (տե՛ս գծապատկերներ 3), ապա պետք է նշել, որ 2007-2015 թթ. ցուցանիշները հաստատուն կերպով աճել են համապատասխանաբար 4%-ից մինչև 7.2% և 8.2% մինչև 10.9%, ինչը պայմանավորված է համակարգում անվճար ուսուցման տեղերով համալրմամբ: Սովորողների թվաքանակի ավելացմանը կնպաստի նաև 2017 թ.-ից երաշխավորված նվազագույն իննամյա կրթությունից անցումը դեպի երաշխավորված անվճար տասներկուամյա (ներառյալ մասնագիտական) կրթությանը: Չնայած ցուցանիշների աճին՝ դրանք դեռ ցածր են ոչ միայն ԿԱԵ և ԱՊՀ երկրների ցուցանիշների համեմատ, այլև բարձրագույն մասնագիտական կրթության ընդգրկվածության ցուցանիշներից:

¹ ՀՀ սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, 2015, Մաս 3, Հայաստան. ոչ նյութական աղքատություն, էջ 168, ՀՀ սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, 2016, Մաս 3, Հայաստան. ոչ նյութական աղքատություն, էջ 169:

² Հայաստանի Հանրապետության կրթության զարգացման 2011–2015 թվականների պետական ծրագիր, էջ 5:



Գծապատկեր 3. Ընդգրկվածություն մասնագիտական ուսուցման համակարգում¹

Եթե եվրոպական երկրներում ԲՈՒՀ-ի 1 շրջանավարտին ընկնում է 3 միջին մասնագիտական կրթությամբ ուսանող, ապա մեզ մոտ բարձրագույն և միջին մասնագիտական հարաբերությունը 2,5/1-ի է²: Եթե երկիրը չի հենվում այս ոլորտի շրջանավարտ մասնագետներով ձևավորված շերտի վրա, ապա այդ երկիրը բավականին թույլ է: Նախնական և միջին մասնագիտական կրթության համակարգի զարգացումը Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական աճի, աղքատության և գործազրկության ծավալների կրճատման կարևոր գրավականներից են:

Այսօր Հայաստանի աշխատաշուկայում միջին մասնագիտական կրթություն ունեցողի և բարձրագույն կրթություն ունեցողի պահանջարկը գերակայում է ի հոգուտ միջին մասնագիտականի, մինչդեռ մեր կրթական շուկայում երկար տարիներ բարձրագույն կրթության ոլորտում առկա է ավելի մեծ պահանջարկ, քան միջին մասնագիտականի, ինչը նշանակում է, որ տասնյակ հազարավոր մասնագետներ, ովքեր ավարտում են պետական և ոչ պետական բուհերը այսօր պահանջված չեն աշխատաշուկայում: Ըստ 2013-2014թթ. Հայաստանի ազգային մրցունակության հինգերորդ զեկույցի՝ «Աճի հրամայականը և խոչընդոտները», Հայաստանում գործազուրկների մոտ 27%-ը ունեն բարձրագույն կրթություն³:

Հաշվի առնելով միջին մասնագիտական կրթության դերն ու նշանակությունը տնտեսության զարգացման գործընթացում՝ ներկայումս հանրապետությունում առկա են ներդրված սոցիալական գործընկերության լավ մեխանիզմներ՝ գործատուի և միջազգային կազմակերպությունների հետ համատեղ զարգացնելու միջին մասնագիտական կրթության ոլորտը: Սակայն գործատուների մասնակցության և սոցիալական գործընկերության մակարդակը ոլորտում դեռևս բավարար չէ, և դրա հետագա զարգացումը և ամրապնդումը ևս արդի խնդիրներից է: Կրթության այս օղակի այսօրվա առկա մարտահրավերներից են կրթության բովանդակության արդիականացումը ու աշխատաշուկայի պահանջներին համապատասխանեցումը, կառավարման արդյունավետության բարձրացումը, նյութատեխնիկական բազայի ամրապնդումը ու նոր տեխնոլոգիաների ներմուծումը կրթական գործընթաց և այլն: Հայաստանում նախնական և միջին մասնագիտական, ինչպես նաև շարունակական կրթության ոլորտի զարգացումները պետք է իրականացվեն Եվրոպայում այդ ոլորտների զարգացման միտումներին՝ Բոլոնիայի և Թուրինի գործընթացներին համապատասխան: Աշխատաշուկայի և կրթական համակարգի փոխադարձ կապի ապահովման համատեքստում, որպես բնակչության զբաղվածության, աշխատաշուկայի ար-

¹ Տվյալները վերցված են ԱՎԾ Հայաստանի սոցիալական վիճակը 2007թ., 2008թ., 2010թ., 2013–2015թթ. հրապարակումներից:

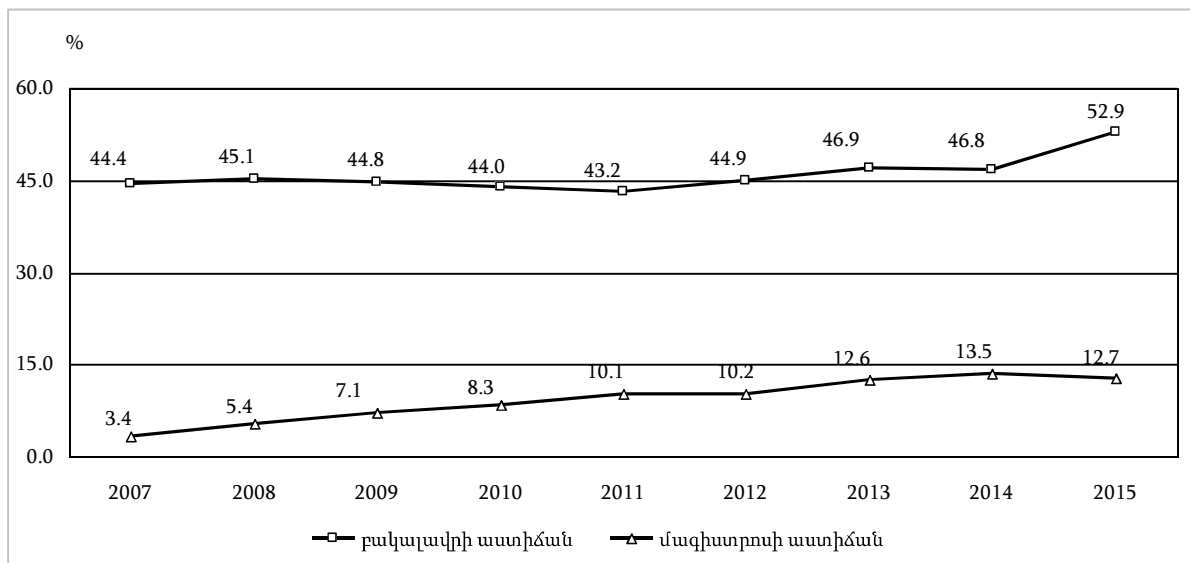
² <http://www.panorama.am/am/news/2010/04/14/armen-ashotyan/1123437>

³ [//www.hartak.am/arm/print.php?id=13088](http://www.hartak.am/arm/print.php?id=13088)

դյունավետ հավասարակշռության երկարաժամկետ ապահովման հեռանկարային միջոց, մեծ նշանակություն ունի նաև մասնագիտական կողմնորոշումը, սակայն Հայաստանում մասնագիտական կողմնորոշման գործուն և կայացած համակարգ երբևէ չի եղել:

Անդրադառնալով բարձրագույն կրթության համակարգին նշենք, որ թեև վերջին տասնամյակում բարձրագույն կրթության ընդգրկվածությունը Հայաստանում զգալիորեն աճել է՝ հասնելով մոտ 30%-ի, այն դեռևս ցածր է միջին եվրոպական ցուցանիշից: Արևմտյան Եվրոպայի երկրներում բարձրագույն կրթության մեջ ընդհանուր ընդգրկման ցուցանիշը կազմում է 45%-50%, իսկ Շվեդիայում և Նորվեգիայում՝ 65%¹:

Հայաստանում համախառն ընդգրկվածության ցուցանիշը բակալավրիատում 2007-2015 թթ. աճել է 8,5%-ով (44.4%-ից դառնալով 52,9 %) (տե՛ս գծապատկեր 4), մինչդեռ մագիստրոսի կրթական ծրագրերում նույն ժամանակահատվածում այդ ցուցանիշը աճել է ընդամենը 3,7% (3.4%-ից դառնալով 12,7 %):



Գծապատկեր 4. Ընդգրկվածությունը բարձրագույն մասնագիտական կրթության մեջ²

Հայաստանում մագիստրոսական կրթություն ստանալու ցանկությունը պարզապես փոքր է, քանի որ բարձրագույն կրթության համակարգն ուսանողների կողմից դիտվում է որպես դեռևս ամբողջությամբ չկայացած, իսկ կրթության բովանդակության տեսանկյունից մագիստրատուրա գնալու նպատակահարմարությունը ցածր (բովանդակային առումով մագիստրոսի կրթական ծրագրերի դասընթացները հաճախ կրկնում են բակալավրին): Բացի այդ, մագիստրոսական կրթությունը չի կապում ուսանողին աշխատաշուկայի հետ: Բուհերը ուղղակի տրամադրում են կրթություն այն մասնագիտությունների գծով, որոնց համար առկա է ֆինանսավորում, հետևաբար չեն կարողանում ապահովել որակյալ շրջանավարտներ շուկայի համար: Նշենք, որ արտասահմանյան երկրների մեծ մասում մագիստրոսական կրթությունն ընդհատվածից է սկսում: Մարդն ավարտում է բակալավրիատը, գնում է աշխատանքի, տեսնում է ինչ կարիք կա իր առաջընթացի համար, հետո նոր ընտրում է մագիստրոսական կրթությունը: Հայաստանում անընդհատ է այդ գործընթացը, և մագիստրոսական կրթությունը բակալավրիական կրթության մեխանիկական շարունակությունն է: Չնայած բակալավրիատում ընդգրկվածության ոչ ցածր ցուցանիշի, այնուամենայնիվ, Հայաստանում չի ապահովվում բարձրագույն կրթության հավասար մատչելիություն: Այն էապես տարբեր է սոցիալական տարբեր խմբերի համար և հատկապես ցածր է աղքատ և ծայրահեղ աղքատ ընտանիքներից երիտասարդների համար: Այսպես, 2015 թ. բարձրագույն կրթության սոցիալական չափայնության վերլուծության համաձայն,

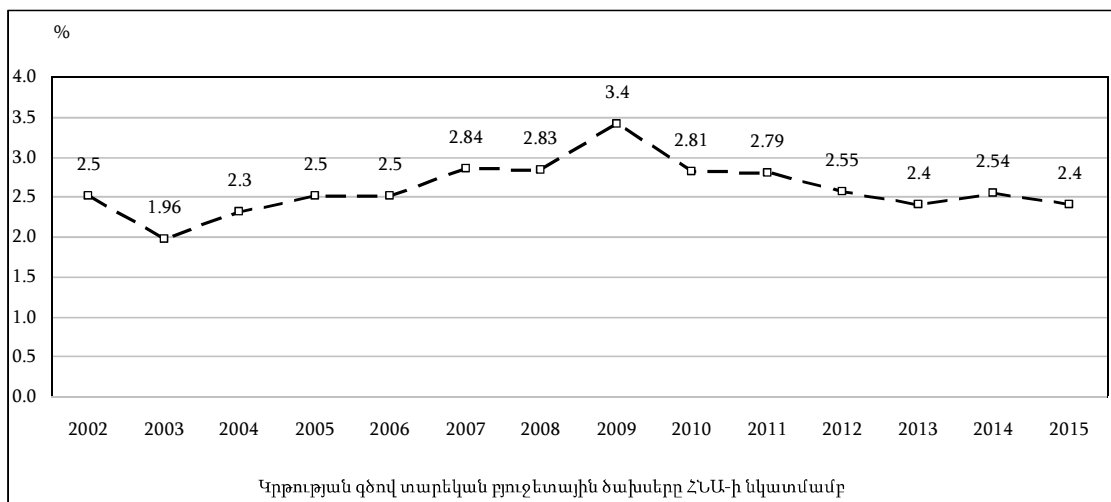
¹ https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/arc_voroshum/2012/03/MAR10-14_1.pdf

² Տվյալները վերցված են ԱՎԾ Հայաստանի սոցիալական վիճակը 2007–2015 թթ. հրապարակումներից:

դպրոցն ավարտելուց հետո ոչ աղքատ ընտանիքներից ԲՈԻՀ ընդունվողների ցուցանիշը կազմել է 44%, այնինչ աղքատ ընտանիքներից դպրոցն ավարտելուց հետո ԲՈԻՀ է ընդունվել աշակերտների 25%-ը, ծայրահեղ աղքատ ընտանիքներից՝ 10%-ը միայն¹: Ըստ ՏՏԿՀ 2014թ. արդյունքների, բարձրագույն կրթական հաստատություններում համախառն ընդգրկվածությունն ամենաաղքատ քվինտիլում կազմել է 35%, մինչդեռ ամենաբարեկեցիկ V քվինտիլում՝ 60%²: Ներկայումս մայրաքաղաքի և մարզերի դպրոցների միջև որակական մեծ տարբերությունը և մասնագետների պակասը հաճախ խոչընդոտ են դառնում մարզաբնակ երիտասարդների համար ԲՈԻՀ-ում սովորելու համար: Սոցիալական բևեռացման պատճառներից մեկն էլ այն է, որ ուսանողների վարձավճարները, որոնք ձևավորում են բարձրագույն կրթության ֆինանսավորման 80%-ից ավելին, ուսումնառության ընթացքում լրացուցիչ ֆինանսական դժվարություններ են ստեղծում ուսանողների և նրանց ընտանիքների համար, որոնք իրենց հերթին խնդիրներ են առաջացնում բարձրագույն կրթության մատչելիության և հավասարության տեսանկյունից:

Կրթության ոլորտում բևեռացվածությունն ու որակյալ կրթության անհասանելիությունը վտանգավոր է, քանի որ այն աղքատացման տանող և ապագան ռիսկային դարձնող ուղի է: Գտնում ենք, որ բացի աղքատության կրճատումից անհրաժեշտ է մշակել և իրականացնել միջոցառումներ՝ ուղղված կրթական բոլոր մակարդակներում բոլորի ընդգրկվածության խրախուսմանն ու խթանմանը: Մասնակի լուծում կարող է դառնալ, օրինակ, պետական սուբսիդավորումը, խոցելի խմբերից ուսանողներին կրթաթոշակների, ուսանողական վարկերի և դրամաշնորհների հատկացման տեսքով և այլն:

Կրթության մատչելիության ու որակի բարձրացման նպատակով առանցքային է պետական ծախսերի կտրուկ ավելացումը: Թեև վերջին տարիներին կրթությանն ուղղվող պետական ծախսերի դինամիկայում արձանագրվել են որոշակի դրական տեղաշարժեր (տե՛ս գծապատկեր 5), այնուամենայնիվ Հայաստանում ՀՆԱ-ի նկատմամբ կրթական ծախսերի մասնաբաժնի ցուցանիշը Եվրոպական միության և Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության (ՏՀԶԿ) անդամ պետությունների համեմատ դեռևս մնում է բավական ցածր: Կրթության բոլոր մակարդակների գծով ծախսերը կազմում են ՀՆԱ-ի մոտավորապես 3.0 տոկոսը՝ ՏՀԶԿ երկրների միջին ցուցանիշի մոտ կեսը³:



Գծապատկեր 5. Կրթության գծով տարեկան բյուջետային ծախսերը ՀՆԱ-ի նկատմամբ⁴

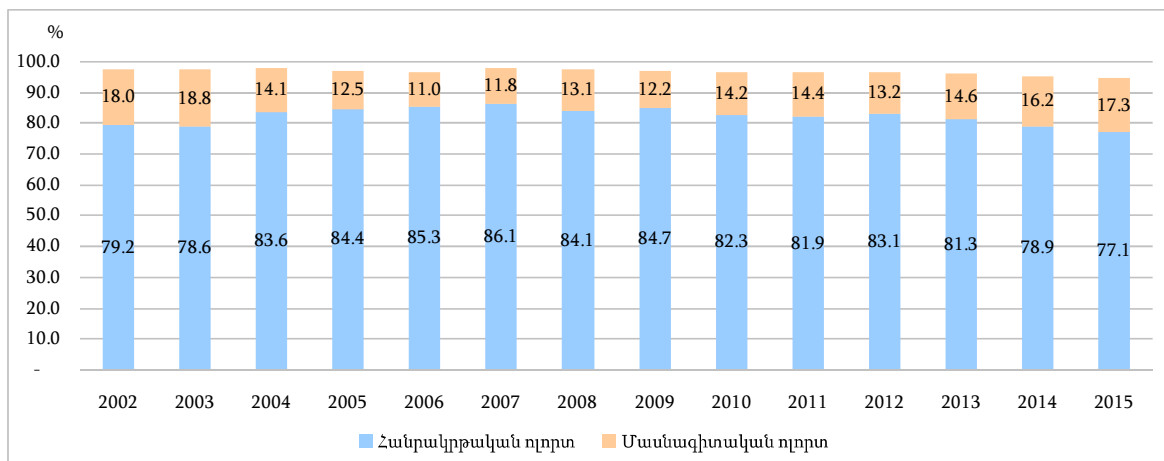
¹ www.aravot.am/2015/05/11/570330/

² ՀՀ սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, 2015, Մաս 3, Հայաստան. ոչ նյութական աղքատություն, էջ 169.

³ ՀՀ բարձրագույն կրթության ֆինանսավորման ռազմավարություն, էջ 5:

⁴ Գծապատկերը կազմվել է ՀՀ պետական միջնաժամկետ ծախսերի ծրագրերի հիման վրա:

ՀՀ նախաձգնաժամային զարգացման ծրագրերով նախատեսվում էր կրթությանը հատկացվող պետական ծախսերի աճ: Ակնկալվում էր, որ կրթության ոլորտին պետական հատկացումների մասնաբաժինը կկայունանա ՀՆԱ-ի աճի պայմաններում՝ մինչև 2015թ. հասնելով 4.5% հենանիշին: Սակայն, տնտեսական անկումը թելադրեց պետական ծախսերի կրճատում կրթության ոլորտում, ինչն իր հերթին խոչընդոտեց բարեփոխումների պատշաճ իրագործումը և թիրախների կատարումը: Պետական ծախսերի ցածր մակարդակը մասամբ փոխհատուցվում է կրթության ոլորտում մասնավոր ծախսերի համեմատաբար բարձր մակարդակով (ՀՆԱ շուրջ 1.9%), ինչը նպաստում է կրթության ընդհանուր ծախսերի աճին¹: Կրթության ոլորտին ուղղված պետական հատկացումների գերակշիռ մասը՝ 82–83%-ը (տե՛ս գծապատկեր 6) ուղղվում է հանրակրթությանը՝ միջնակարգ կրթության համակարգին, քանի որ հանրակրթությունը կրթության ոլորտում ծրագրային գերակայություն է: Միևնույն ժամանակ տնտեսությունում տեղի ունեցող կառուցվածքային փոփոխությունների պայմաններում հատուկ կարևորություն են ստանում մասնագիտական և վերապատրաստման ծրագրերի որակի բարձրացումը և համապատասխանեցումը սոցիալ-տնտեսական զարգացման նպատակներին: Մասնագիտական կրթական ծրագրերը կլանում են ոլորտի պետական ընդհանուր ծախսերի 17–18%-ը: Մասնագիտական ծրագրերում նախատեսված պետական ծախսերի մոտ 71.6%-ն ուղղված է բարձրագույն կրթությանը, իսկ 28.4%-ը՝ միջին մասնագիտականին²:



Գծապատկեր 6. Կրթության բնագավառում պետական ծախսերը 2002-2015թթ. ըստ կրթական մակարդակների (% , բնագավառի ընդհանուր ծախսերի նկատմամբ)³

Հարկ է նշել, որ միջին մասնագիտական կրթության համակարգում տարեցտարի պետական ֆինանսավորման ավելացման միտում կա, որը պայմանավորված է ոլորտում ներկայումս ընթացող բարեփոխումներով՝ ուղղված աղքատության կրճատմանը: Չնայած մասնագիտական ծրագրերում գերակշռում են բարձրագույն կրթության վրա կատարված պետական ծախսերը, այնուամենայնիվ Հայաստանի բարձրագույն կրթության համակարգի ներկայիս խնդիրներից մեկը դրա համեմատական կախվածությունն է այն պետական ու մասնավոր ռեսուրսներից, որոնք ֆինանսավորում են այդ համակարգը և ԲՈԻՀ-երի ընթացիկ գործունեությունը: Բարձրագույն կրթության ոլորտի ընդհանուր ծախսերը կազմում են ՀՆԱ-ի 0.9 %, այն դեպքում, երբ ՏՀԶԿ երկրներում՝ 1.5%⁴: Բարձրագույն կրթությանն ուղղվող պետական միջոցները չեն հասնում ՀՆԱ-ի 0.3%-ին⁵, մինչդեռ երկրների ճնշող մեծամասնության համար պետական միջոցները մնում են բարձրագույն կրթության ֆինանսավորման հիմնական աղբյուրը: Ներկայումս ոլորտի

¹ Հայաստանի Հանրապետության կրթության զարգացման 2011–2015 թվականների պետական ծրագիր, էջ 23:

² ՀՀ կրթության զարգացման 2011–2015 թթ. պետական ծրագիր, էջ 24:

³ Գծապատկերը կազմվել է ՀՀ պետական միջնաժամկետ ծախսերի ծրագրերի հիման վրա:

⁴ ՀՀ բարձրագույն կրթության ֆինանսավորման ռազմավարություն, էջ 5:

⁵ Նույն տեղում:

Ֆինանսավորման հիմնական աղբյուրը ուսանողներից գանձվող վարձավճարներն են, որոնք կազմելով դասավանդման բոլոր եկամուտների 80%-ից ավելին, բավականին բարձր են՝ համեմատած շատ այլ երկրների հետ: Միջազգային ուսումնասիրությունները փաստում են, որ այն բուհերը, որոնց բյուջեի գերակշիռ մասը (60-70%-ից ավելին) գոյանում են վարձավճարներից, զարգացման հեռանկար չունեն: Սա լուրջ խնդիր է հայաստանյան բուհերի համար:

Որպեսզի պետությունը հնարավորություն ունենա բարձրացնել կրթության որակը և մատչելիությունը բոլոր մակարդակներում անհրաժեշտ է ապահովել պետական բյուջեից կրթությանը հատկացվող միջոցների շարունակական աճ և դրանց արդյունավետ օգտագործման մեխանիզմներ:

Ինչպես տեսնում ենք, կրթության պետական ֆինանսավորման նման իրավիճակը և ֆինանսավորման բեռի տեղափոխումը բնակչության վրա աստիճանաբար խորացնում է մարդկային աղքատության հիմնախնդիրը: Ներկայումս տնային տնտեսությունների ոչ համաչափ ծախսերը կրթության վրա վտանգում են կրթության համատարած հասանելիությունը: Ի լրումն հավասարության խախտմանը կրթության հասանելիության ոլորտում, ի հայտ է գալիս նաև անհավասարություն կրթության որակի առումով, ինչով խախտվում է երեխայի որակյալ կրթություն ստանալու իրավունքը: Դրա վառ ապացույցն է այսօր գյուղական համայնքներում բազմակարգ դպրոցների ստեղծումը, ինչը հետևանք է աշակերտների թվի նվազման՝ պայմանավորված արտագաղթով և ծնելիության մակարդակի կրճատմամբ:

Քանի որ տարատեսակ են կրթական ոլորտի և ենթաոլորտների մարտահրավերները, ապա միայն ոլորտային քաղաքականություններն իրականացնելու միջոցով հնարավոր կլինի կրթության համակարգում ապահովել ոչ միայն ընդգրկվածության բարձր մակարդակ, այլև սահուն անցում կատարել մի կրթական որակավորումից մյուսին: Կրթական համակարգի բարեփոխումները և համակարգում իրականացվող քաղաքականության հետ կապված խնդիրները կարևոր են Հայաստանի համար, քանի որ մարդկային կապիտալի ձևավորումն ու պահպանումը կենսամակարդակի բարձրացումն ու աղքատության կրճատումն ապահովող կարևոր գործոն է:

ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՄԵՋ ՏԱՐԲԵՐ ՄԱԿԱՐԴԱԿՆԵՐԻ ԸՆԴԳՐԿՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԻ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՁ

ԷԲԱ ԱՐԿԱԴԻԻ ԲԱԲԱՅԱՆ, աշխ.գ.թ., պրոֆեսոր

ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի առաջատար գիտաշխատող

ԻՐԻՆԱ ԱՇՈՏԻ ՏԱՐԱՆՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի գիտաշխատող

Համառոտագիր

Կրթության բնագավառի գերխնդիրն է որակյալ կրթության ապահովումը, դրա մատչելիության ընդլայնումը բնակչության համար: Այս կամ այն սոցիալական խմբի համար կրթական ծառայությունների մատչելիության մասին կարելի է դատել կրթության մեջ ընդգրկվածության ցուցանիշներով, որոնք համարվում են կրթության համակարգի որակը բնութագրող հիմնական բաղադրիչներից մեկը: Քանի որ հանրապետության կրթության տարբեր համակարգերում առկա են բնակչության ընդգրկվածության ցուցանիշների վերաբերյալ խնդիրներ, հարկ ենք համարում անդրադառնալ դրանց ուսումնասիրությանը, որոնք կարող են կիրառվել կրթության բնագավառում ռազմավարությունների մշակման, մարտավարական խնդիրների լուծման, զարգացման միտումների բացահայտման և այլ նպատակներով:

Բանալի բառեր. *կրթություն, որակ, համախառն ընդգրկվածություն, նախադպրոցական կրթություն, տարրական, հիմնական, ավագ դպրոցներ, մասնագիտական համակարգ, բարձրագույն կրթություն, պետական ծախսեր:*

К ВОПРОСУ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОХВАТА РАЗЛИЧНЫХ УРОВНЕЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В РА

ЭБА АРКАДЬЕВНА БАБАЯН, к.географ.н., профессор

ведущий научный сотрудник Института экономики им. М.Котаняна НАН РА

ИРИНА АШОТОВНА ТАРАНЯН

научный сотрудник Института экономики им.М.Котаняна НАН РА

Аннотация

В сфере образования РА главным приоритетом является повышение качества образования и расширение его доступности для населения. О доступности образования для той или иной социальной группы можно судить по показателям валового охвата системой образования, которые являются одним из основных компонентов, характеризующих качество образования. Поскольку сегодня на разных уровнях системы образования имеются проблемы с охватом населения образованием, считаем необходимым обратиться к их исследованию, которые могут быть использованы при разработке стратегий, решении тактических проблем, выявлении тенденций развития сферы и других целей.

Ключевые слова: *качество, валовый охват, дошкольное, начальное, основное, образование, средняя школа, профессиональная система, высшее образование, государственные расходы.*

ON THE ISSUE OF INDICATORS OF COVERAGE OF VARIOUS LEVELS OF THE EDUCATIONAL SYSTEM IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

EBA ARKADI BABAYAN, *Candidate of Sciences (Geography), Professor*

Leading Research Associate, M. Kotanyan Institute of Economics

National Academy of Sciences, Republic of Armenia

IRINA ASHOT TARANYAN

Research Associate, M. Kotanyan Institute of Economics

National Academy of Sciences, Republic of Armenia

Abstract

In the sphere of education of the Republic of Armenia, the main priority is to improve the quality of education and expand its accessibility to the population. The accessibility of education for a particular social group can be judged from the indicators of gross enrollment in the education system, which are one of the main components characterizing the quality of education. Having regarded that at different levels of the education system there are issues regarding the coverage of the population by education, we consider it necessary to conduct a research, which can be used in developing strategies, solving tactical problems, identifying trends in the development of the sphere and other purposes.

Keywords: *Quality, gross coverage, preschool, primary, basic, education, secondary school, professional system, higher education, public expenditure*